

გრიგოლ რობაქიძის სახელობის უნივერსიტეტი

Grigol Robakidze University

ხელნაწერის უფლებით

With the right of manuscript

თამარ ხახიშვილი

Tamar Khakhishvili

ეკოტურისტული კლასტერი, როგორც საქართველოს
კონკურენტუნარიანობის ამაღლების ეფექტური მექანიზმი

Ecotourism cluster as an effective tool to enhance
competitiveness of Georgia

საგანმანათლებლო პროგრამა: ბიზნესის ადმინისტრირება
Educational programme: Business Administration

დისერტაცია წარდგენილია ბიზნესის ადმინისტრირების
დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

Thesis is presented for obtaining of the
PhD Degree in Business Administration

რეზიუმე

Abstract

თბილისი

Tbilisi

2021

გრიგოლ რობაქიძის სახელობის უნივერსიტეტი

ხელნაწერის უფლებით

თამარ ხახიშვილი

ეკოტურისტული კლასტერი, როგორც საქართველოს
კონკურენტუნარიანობის ამაღლების ეფექტური მექანიზმი

საგანმანათლებლო პროგრამა:
ბიზნესის ადმინისტრირება

დისერტაცია წარდგენილია ბიზნესის
ადმინისტრირების დოქტორის
აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

რეზიუმე

თბილისი

2021

გრიგოლ რობაქიძის სახელობის უნივერსიტეტი

მეცნიერ-ხელმძღვანელი:

შოთა საღრიშვილი, საინჟინრო მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი

მურთაზ კვიციანი, ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი,
პროფესორი

ქენეთ პოლ შარმანი, ფილოსოფიის დოქტორი, პროფესორი;
კონსულტანტი

დისერტაციის დაცვის თარიღი გამოქვეყნდება
უნივერსიტეტის ვებ-გვერდზე www.gruni.edu.ge

დისერტაციის დაცვა შედგება გრიგოლ რობაქიძის
სახელობის უნივერსიტეტის ბიზნესისა და მართვის
სკოლის საატესტაციო - საექსპერტო კომიტეტის სხდომაზე

დისერტაციის გაცნობა შესაძლებელია გრიგოლ
რობაქიძის სახელობის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში,
თბილისი, ირინა ენუქიძის №3 (აღმაშენებლის ხეივანი მე-
13 კმ)

სარჩევი

შესავალი.....	4
კვლევის აქტუალობა და პრობლემის არსი	4
სამეცნიერო კვლევის მიზანი და ამოცანები.....	5
ნაშრომის ჰიპოთეზა.....	6
სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვა და კვლევის თეორიული კონტექსტი.....	6
მეთოდოლოგია და კვლევის აღწერა	10
კვლევის შედეგები	11
განსჯა და მეცნიერული მიგნებები.....	15
დასკვნა და რეკომენდაციები	21

შესავალი

კვლევის აქტუალობა და პრობლემის არსი: ყველა ერთმნიშვნელოვნად თანხმდება, რომ საქართველოს ეკონომიკური წინსვლისა და ეფექტიანობის ამაღლების პროცესში ქვეყნის კონკურენტუნარიანობა უაღრესად დიდ როლს თამაშობს. ხშირად სახელმწიფოები კონკურენტუნარიანობის ამაღლების სტრატეგიების განსაზღვრისას მნიშვნელოვან შეცდომებს უშვებენ. განვითარების სტრატეგიებში მკვეთრად არ არის იდენტიფიცირებული ის დარგები და ინდუსტრიები, რომლებთაც შეუძლიათ ქვეყნის კონკურენტუნარიანობის ამაღლებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანონ.

ქვეყნის კონკურენტუნარიანობის ამაღლებაში უდიდეს როლს რომ კლასტერები თამაშობს, ეს სიახლეს უკვე აღარ წარმოადგენს. ამასთან, მისი პოტენციალის სწორად გამოყენების შემთხვევაში, კლასტერების საშუალებით მიღებული სარგებელი უსაზღვროა. შესაბამისად, საკითხი ამოუწურავია და კლასტერისთვის პოტენციური დარგების კვლევა დაუსრულებელ პროცესს უნდა წარმოადგენდეს. აღნიშნულის ფონზე, მოცემული სამეცნიერო კვლევისთვის აქტუალურ შეკითხვად რჩება საკითხი - არის თუ არა ნებისმიერი კლასტერი კონკურენტუნარიანობის ამაღლების ძირითადი ფაქტორი? პრობლემის არსი სწორედ აღნიშნულში მდგომარეობს. ხშირ შემთხვევაში ქვეყნები ცდებიან და აქცენტს აკეთებენ ისეთი კლასტერების განვითარებაზე, რომლებთაც მცირე ეკონომიკური სარგებლის მოტანა შეუძლიათ სხვა, უფრო მაღალი პოტენციალის მქონე კლასტერებთან შედარებით. შესაბამისად, პრობლემა მდგომარეობს კლასტერების განვითარებისთვის დასახულ პრიორიტეტებსა და არასწორად გაკეთებულ არჩევანში.

ნაშრომზე საუბრისას არ შეიძლება არ აღინიშნოს ინტერდისციპლინური მიდგომა კვლევისადმი. აღნიშნული მიდგომა ცალსახად ვლინდება კვლევის საგნის ირგვლივ არსებული მომიჯნავე და მონათესავე დარგების ანალიზში. გარდა იმისა, რომ კვლევა ეხება ბიზნეს სექტორსა და კლასტერების განვითარებას, იგი ემსახურება ქვეყნის კონკურენტუნარიანობის

ამაღლებას, რაც ნაწილობრივ იკვეთება პოლიტიკურ მეცნიერებებთან, სახელმწიფო მმართველობასა და საჯარო ადმინისტრირებასთან. კვლევის ინტერდისციპლინურობა კიდევ ერთხელ მიანიშნებს საკვლევი თემის აქტუალობაზე და ხაზს უსვამს მისი ძირფესვიანი კვლევის აუცილებლობას.

სამეცნიერო კვლევის მიზანი და ამოცანები: სამეცნიერო კვლევის მიზანს წარმოადგენს: (1) საქართველოში კლასტერების განვითარების მწირი გამოცდილების კვალობაზე, მსოფლიოს მოწინავე ქვეყნებში აპრობირებული მიდგომის - კლასტერული განვითარების თეორიისა და საუკეთესო პრაქტიკის სისტემური შესწავლა და კონკრეტული დარგის მაგალითზე, საქართველოში მისი დანერგვის შესაძლებლობების გამოვლენა; (2) საქართველოს ეკონომიკური განვითარებისა და კონკურენტუნარიანობის ამაღლებისათვის დიდი პოტენციალის მქონე ერთ-ერთი პრიორიტეტული მიმართულების - ეკოტურიზმის დარგის პოტენციალის დასაბუთება და მისი განვითარებისთვის სამოქმედო ნაბიჯების იდენტიფიცირება მსოფლიოს სხვა ქვეყნების მაგალითზე; (3) ეკოტურიზმის კლასტერის ჩამოყალიბების ინიცირებისათვის წინაპირობების დაკმაყოფილება და მისი ფორმირებისათვის პრაქტიკული რეკომენდაციების გაწევა.

ზემოაღნიშნული მიზნების მისაღწევად უმთავრეს ამოცანებს წარმოადგენს: (1) თეორიული ბაზის განზოგადება და ქვეყნების კონკურენტუნარიანობის ამაღლების ერთ-ერთი ძირითადი მექანიზმის - კლასტერების მოდელების ანალიზი, მათი როლის ხაზგასმა (2) საქართველოს ეკოტურიზმის დარგის პოტენციალის სამეცნიერო დონეზე შესწავლა; (3) უცხოეთის ქვეყნების ეკოტურიზმის კლასტერების მაგალითების განხილვა; (4) ეკოტურიზმის ბაზრის მზაობის შეფასება კლასტერის ჩამოყალიბების შესაძლებლობის მიმართ; (5) ინოვაციური პროცესების პირობებში, საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერისთვის დამახასიათებელი თავისებურებების გამოვლენა.

ნაშრომის ჰიპოთეზა: ნაშრომში წარმოდგენილია ვარაუდები, რომლებიც შემდეგი ჰიპოთეზების შემოწმებას ემსახურება:

- თუ საქართველო ორიენტირებულია საერთაშორისო ასპარეზზე კონკურენტუნარიანობის ამაღლებაზე, ქვეყანა კლასტერული პრინციპით უნდა განვითარდეს;
- ქვეყნის კლასტერული პრინციპით განვითარება უზრუნველყოფს ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებასა და კეთილდღეობის შექმნას ქვეყანაში;
- კლასტერული პრინციპით განვითარებისთვის, ქვეყნისთვის მნიშვნელოვანია ახალი, მაღალი ეკონომიკური პოტენციალის მქონე დარგების იდენტიფიცირება;
- საქართველოში მაღალი ეკონომიკური პოტენციალის მქონე დარგი ეკოტურიზმია;
- ქვეყანაში პროდუქტიულობის ზრდის და კონკურენტუნარიანობის ამაღლების უწყვეტი ჯაჭვის უზრუნველსაყოფად, აუცილებელია, ჩამოყალიბდეს ეკოტურიზმის კლასტერი, დარგში მოღვაწე კერძო და საჯარო ორგანიზაციებმა შექმნან ე.წ. „ნეთვორქინგი“-ს საუკეთესო მაგალითი და „თოვლის გუნდის“ პრინციპით მოახდინონ ეკონომიკური სარგებლიანობის გაზრდა.

სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვა და კვლევის თეორიული კონტექსტი

ნაშრომში თავმოყრილია იმ ექსპერტთა და მკვლევართა სამეცნიერო ხასიათის მასალები, რომლებიც აღიარებულნი არიან მსოფლიოს მასშტაბით საკვლევი საგნის ირგვლივ შემუშავებული ნაშრომებით, ანგარიშებით.

კლასტერებზე საუბარს მისი კლასიკური განმარტებით დავიწყებთ. ცნობილი ამერიკელი ეკონომისტი მაიკლ პორტერი კლასტერს განმარტავს როგორც კომპანიების, მომწოდებლების, ასევე ურთიერთდაკავშირებული მომიჯნავე და მონათესავე

ინდუსტრიების ფირმათა ჯგუფს, რომლებიც შემოკრებილნი არიან განსაზღვრული დარგის ირგვლივ. კლასტერის ფარგლებში კომპანიები თანამშრომლობენ, თუმცა, რიგ შემთხვევაში, ისინი ერთმანეთის კონკურენტებიც არიან. ეკონომისტი თვლის, რომ კლასტერების არსებობა მოწინავე ქვეყნებისთვისაა დამახასიათებელი და მას ეკონომიკური განვითარების სასიცოცხლო ინგრედიენტად მიიჩნევს, თუმცა არ გამორიცხავს, რომ კლასტერი შეიძლება არსებობდეს ასევე შედარებით მცირე ინდუსტრიებსა და განვითარებად ქვეყნებში. კლასტერი მოქცეულია კონკრეტულ გეოგრაფიული არეალში, თუმცა არ შემოიფარგლება მხოლოდ რომელიმე ქალაქის თუ ქვეყნის საზღვრებით. მაიკლ პორტერი ეთანხმება ეკონომისტთა ნაწილს, რომლებიც თვლიან, რომ კლასტერის შემადგენელი ნაწილების იდენტიფიკაციისას, პირველ რიგში ხდება მსხვილი კომპანიების აღება და შემდეგ მათთან დაკავშირებული ფირმების ვერტიკალური და ჰორიზონტალური პრინციპით დაკავშირება.

პროფესორი მაიკლ პორტერის აზრს ემხრობა ეკონომისტი პოლ კრუგმანიც, რომელიც კლასტერს ეკონომიკურ აგლომერატთან აიგივებს და გვთავაზობს „ცენტრი-პერიფერიის“ მოდელს. კლასტერის ირგვლივ საინტერესო მსჯელობას გვთავაზობს ასევე პროფესორი კრისტიან კეტელსი, რომელიც აღნიშნავს, რომ კლასტერი ერთ ღამეში არ ჩნდება ან არ უჩინარდება. კეტელსის კვლევა აჩვენებს, რომ კლასტერების ჩამოყალიბებას რამდენიმე წელი სჭირდება, ხშირ შემთხვევაში კი ათწლეულებიც შეიძლება დასჭირდეს. XIX-XX საუკუნის ცნობილი ეკონომისტი ალფრედ მარშალი კლასტერის დასახასიათებლად იყენებს ტერმინს „სამრეწველო რაიონი“. მარშალის მიერ აღწერილი კლასტერის მოდელი მცირედით განსხვავდება პორტერის მოდელისგან. კლასტერების ფორმირების და განვითარების შესახებ საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის პროფესორი ანა მარკუზენი, რომელიც თავის ნაშრომებში კლასტერის ოთხ მოდელს გამოყოფს. კლასტერების კონცეფციამდე მეცნიერები ანდერს მალმბერგი, ორჰან სოლველი და ივო ზანდერი კომპანიებს შორის ურთიერთობების შესწავლის პროცესში მივიდნენ. მათ შეისწავლეს ფირმებს შორის ურთიერთკავშირი და გამოყვეს ფირმების

აგლომერაციების ოთხი მოდელი. პროფესორი ინეზა გაგნიძე კლასტერს ნაციონალური ეკონომიკის ხედვის ახალ საშუალებას უწოდებს და დასძენს, რომ იგი კომპანიებსა და მთავრობებს ახალ როლს უმატებს კონკურენტული უპირატესობების მიღწევის პროცესში. ასოცირებული პროფესორი ეკა სეფაშვილი თავის ნაშრომში კლასტერების მნიშვნელობას განუზომლად აფასებს. იგი ეთანხმება პროფესორ პორტერს და დასძენს, რომ მოწინავე ქვეყნების ეკონომიკაში კონკურენცია ცოდნისა და უნარ-ჩვევების გამოყენების ეფექტიანობას ეფუძნება. მკვლევარი დავით დარსაველიძე მის ნაშრომში ყურადღებას ამახვილებს ფაქტზე, რომ კლასტერების თეორია აქტიურად გამოყენებადია ისეთ ქვეყნებში როგორცაა ამერიკის შეერთებულ შტატები, ახალი ზელანდია, გერმანია, იაპონია, ინგლისი, ნიდერლანდები, პორტუგალია, საფრანგეთი, ასევე განვითარებადი ქვეყნები: ინდოეთი, ბრაზილია, პაკისტანი და სხვა. მნიშვნელოვანია, რომ თეორია აქტიურად გამოიყენება ქვეყნების თუ ქალაქების გაერთიანებებშიც: ევროკავშირი (EU), ევროპის ქალაქთა ქსელი (EUROCITIES), მსოფლიო ბანკი, ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაცია (OECD) და მრავალი სხვა. მკვლევარ მერაბ დიასამიძის გაგებით, კლასტერი ასოცირდება „საერთო საკითხებზე მომუშავე კომპანიებისა და ორგანიზაციების დაჯგუფებასთან, რომლებიც მოქმედებენ განსაზღვრულ სფეროში და ხასიათდებიან საქმიანობის ერთიანობითა ან/და ურთიერთშევესებით“. პროფესორ ლარისა ყორღანაშვილის სტატიაში ვკითხულობთ, რომ თანამედროვე ცხოვრებაში ეკონომიკური განვითარების მართვის დარგობრივმა მიდგომებმა აქტუალობა დაკარგა და ქსელურ მართვაზე გადავიდა. ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი ბადრი გეგზაია კი მის ერთ-ერთ სტატიაში კლასტერული განვითარების სამ ძირითად „ცენტრს“ გამოყოფს, კერძოდ: ჩრდილო-ამერიკულს, დასავლეთ-ევროპულს და აზიურს.

ნაშრომის მნიშვნელოვანი ნაწილი ქვეყნების კონკურენტუნარიანობის შესახებ სამეცნიერო ინფორმაციის განხილვას ეთმობა. მსოფლიო კონკურენტუნარიანობის კვლევის ცენტრის დამფუძნებელი პროფესორი სტეფან გარელი კონკურენტუნარიანობას მიიჩნევს, როგორც ქვეყნებისა და

კომპანიების მართვის უნარს კეთილდღეობის შექმნისა და სარგებლის მიღების უზრუნველსაყოფად. მკვლევარ მერაბ დიასამიძის მეცნიერული ხედვით, ქვეყნის კონკურენტუნარიანობა დაკავშირებულია მის რესურსების ეფექტიან გამოყენებასა და მოსახლეობის კეთილდღეობის ზრდასთან. მის აზრს იზიარებს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი ინეზა გაგნიძეც. იგი ეკონომიკურ განვითარებასა და ქვეყნების კონკურენტუნარიანობას შორის მჭიდრო ურთიერთკავშირზე საუბრობს და აღნიშნულ პროცესებს გლობალიზაციას უკავშირებს. ინეზა გაგნიძის მსგავსად, გლობალიზაციის საკითხებზე საუბრობს ლეილა ცეცხლაძეც.

რამდენადაც ნაშრომში საქართველოს კონკურენტუნარიანობის ამაღლების საშუალებად ეკოტურიზმის დარგის განვითარება და კლასტერის დაარსებაა მოსაზრებული, ნაშრომის თეორიული კონტექსტის მნიშვნელოვანი ნაწილი ეკოტურიზმის ირგვლივ სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვას ეხება. ტერმინი „ეკოტურიზმი“ მექსიკელი ეკონომისტ-ეკოლოგის ჰექტორ სებალოს-ლასკურენის სახელს უკავშირდება, როდესაც მან აღნიშნული ტერმინი პირველად 1983 წელს დაამკვიდრა. თავდაპირველად, სებალოს-ლასკურენმა ეკოტურიზმი შემდეგი სახით განმარტა: „ეკოტურიზმი - ესაა მოგზაურობა ბუნებრივ, ხელუხლებელ ტერიტორიებზე სპეციფიკური მიზნით, კერძოდ, ცალკეული საკითხის შესასწავლად, ბუნების პეიზაჟების, ველური ბუნების მცენარეებით და ცხოველებით ტკბობისთვის“. გეოგრაფიის მეცნიერებათა დოქტორი მათა ბლიაძე ეკოტურიზმის საწყისებს იხსენებს და გვამცნობს, რომ ჯერ კიდევ 1983 წლამდე მანამ, სანამ ეკოტურიზმის ცნებას ჰექტორ სებალოს-ლასკურენი სამეცნიერო ლიტერატურაში მოიხსენიებდა, ეკოტურიზმის იდეას ხორცი 1960-იან წლებში შეესხა. პროფესორი მალხაზ ღვინჯილია მიიჩნევს, რომ ტურიზმი თანამედროვე ცხოვრების ყველაზე დინამიური დარგია, თუმცა საქართველოში ჯერ კიდევ არ წარმოადგენს მაღალმემოსავლიან ინდუსტრიას. მერაბ დიასამიძის პრიორიტეტად არის მიჩნეული ტურისტული ინფრასტრუქტურის არსებობა. დარგის განვითარებისთვის ინფრასტრუქტურის განვითარების აუცილებლობაზე საუბრობს ასევე მანანა

- i. თვისებრივი ტექსტური ინფორმაციის ანალიზი - სამეცნიერო ხასიათის თეორიული მასალის დამუშავება ლოგიკური, ეკონომიკური ანალიზის, სისტემურ-სტრუქტურული საფუძვლებით; მნიშვნელოვანი როლი აკისრია ჰიპოთეზის წამოყენების/დამუშავების/შემოწმების მეთოდს.
- ii. ექსპერტული ინტერვიუს მეთოდი - ჩატარებულია 3 ექსპერტული ინტერვიუ საქართველოს სახელმწიფო სტრუქტურების და ეკოტურიზმის კლასტერის წარმომადგენლებთან. ექსპერტული ინტერვიუებისთვის შერჩეულ იქნა საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის წარმომადგენელი, საქართველოს დაცული ტერიტორიების სააგენტოს თავმჯდომარე და რუმინეთის ეკოტურისტული კლასტერის მმართველი გუნდის წევრი.
- iii. ანკეტური გამოკითხვის მეთოდი - საქართველოს ეკოტურიზმის დარგის ანალიზისა და კლასტერის ჩამოყალიბების მიზანშეწონილობის დასადგენად, ჩვენი ამოცანა იყო გაგვეგო იმ სტრატეგიული სუბიექტების პროფესიონალური მოსაზრება, რომლებიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ ქვეყნის ეკოტურიზმის განვითარებაში.

კვლევის შედეგები

თეორიული მასალის განხილვა გვამძევს საშუალებას თავისუფლად ვთქვათ, რომ მოცემული ნაშრომი პირველი მცდელობაა საქართველოში, სამეცნიერო დონეზე ერთმანეთთან კავშირში განხილულიყო ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობა, პროდუქტიულობა, ქვეყნის კონკურენტუნარიანობა, კლასტერები და ეკოტურიზმი. აღნიშნული ცვლადები ერთი შეხედვით დამოუკიდებელია ერთმანეთისგან, თუმცა მათი ეფექტური კოორდინაციის გზით შესაძლებელია მიღწეულ იქნას ქვეყნების კეთილდღეობა და გაზრდილი კონკურენტუნარიანობა. ნაშრომი ცხადყოფს, რომ ეს თითქოს ერთმანეთისგან დამოუკიდებელი ცვლადები რეალურად მნიშვნელოვან ურთიერთკავშირში იმყოფებიან და საინტერესო პროცესებს უდებენ საფუძველს.

იმ ფონზე, რომ ქვეყანაში კლასტერების და ქვეყნების კონკურენტუნარიანობის შესახებ არც თუ ისე ფართო ლიტერატურა მოიძებნება, კვლევის პროცესში დამუშავდა 120 წყაროზე მეტი, მათ შორის ნახევარზე მეტი უცხოენოვანი, ნაშრომში მოყვანილია 60-ზე მეტი მკვლევარის პროფესორის, პოლიტიკოსის თუ დარგის ექსპერტის მეცნიერული მოსაზრება საკვლევ თემებთან დაკავშირებით.

კვლევების შედეგად ხაზი გაესვა კლასტერის უმნიშვნელოვანეს როლს მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების პროცესში. მიჩნეულია, რომ კლასტერი არის ძირითადი წყარო სამუშაო ადგილების შექმნისთვის განსაკუთრებით SME სექტორში.

კლასტერების მნიშვნელობა შეუფასებელია, რადგან დადგინდა, რომ ისინი წარმოადგენენ ერთგვარ პლატფორმას ცოდნის დაგროვების, უნარ-ჩვევების განვითარებისა და ინოვაციების დანერგვისთვის. აღსანიშნავია, რომ კლასტერი განსაკუთრებულად აძლიერებს რესურსების გამოყენების ეფექტიანობას.

როგორც მეცნიერთა ნაშრომებით დასტურდება, კლასტერის სრულყოფილად ფორმირებას 10 ან მეტი წელი მაინც სჭირდება და საკმაოდ რთულ პროცესს წარმოადგენს. რთულია ითქვას, როდის აღწევს კლასტერი თავის მაქსიმუმს, რადგან მისი სრულყოფა რთულად პროგნოზირებადია. ირკვევა, რომ კლასტერმა კონკურენტუნარიანობა ასწლეულების მანძილზე შეიძლება შეინარჩუნოს. თუმცა, ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ როგორც კლასტერის განვითარება არაა გარანტირებული, ისე არასდროს არაა გარანტირებული მათი კონკურენტუნარიანობის შენარჩუნებაც.

ეკოტურიზმის კლასტერის საერთაშორისო მაგალითების განხილვამ მოგვცა საშუალება დაგვენახა რეალური სურათი: ეკოტურისტული კლასტერები მსოფლიოში წარმატებით ვითარდება, იზრდება კლასტერების რაოდენობა, იზრდება თავად კლასტერებში არსებული ბიზნესების რაოდენობა. ხელმისაწვდომია ინფორმაცია, მათი ზრდის ტენდენციებთან მიმართებაში, თუმცა, ეკოტურისტული კლასტერების ირგვლივ

სტატისტიკური ინფორმაცია, ფინანსური მიღწევები, პროგნოზები და სხვა ისეთი ხასიათის ინფორმაცია, რაც მის ფინანსურ ეფექტიანობას კიდევ უნდა სარწმუნოს გახდიდა, საჯაროდ ხელმისაწვდომი არ არის და მხოლოდ ოფიციალურად, კლასტერის მმართველი სტრუქტურისგან გამოთხოვის შემდეგ შევძელით. გამომდინარე იქიდან, რომ მსგავსი სახის ინფორმაცია უაღრესად საინტერესო და სასარგებლოა ბიზნეს პროგნოზების გასაკეთებლად, აღნიშნული ფაქტი მოცემულ დისერტაციაში კლასტერების ეკონომიკური სარგებლიანობის სადემონსტრაციო მოდელის შემუშავებაზე ფიქრის აუცილებლობაზე მიგვითითებს.

ნაშრომის თითოეული ქვეთავი ცხადყოფს, რომ კლასტერის ჩამოყალიბებას და მის შესაბამისად განვითარების ხელშეწყობას მრავალ დარგში მოაქვს სარგებელი. საქართველოს შემთხვევაში კი, ეკოტურიზმი ერთ-ერთი (საუკეთესო თუ არა) უნიკალური ღირებულებაა, რადგან ტურიზმის მოცემული მიმართულება საკმაოდ პერსპექტიულია საქართველოს ბიომრავალფეროვნების, ლანდშაფტების და ბუნებრივი რესურსების გათვალისწინებით.

აღსანიშნავია, რომ ეკოტურისტულ კლასტერს მკაფიოდ განსაზღვრული მიზნები და ამოცანები აქვს. წარმატებული ფუნქციონირებისათვის მნიშვნელოვანია, რომ სახელმწიფო და კერძო სექტორებს შორის თანამშრომლობა და ნდობა არსებობდეს, ამასთან, თითოეულ ორგანიზაციას, რომელიც ეკოტურიზმითაა დაკავებული ბუნების და თვით, ეკოტურისტული ბიზნესის მიმართ მაღალი “ownership” გრძნობა უნდა გააჩნდეს.

საქართველოში ეკოტურიზმის კლასტერის განვითარების პოტენციალის მეტი სპეციფიკაციისთვის ნაშრომი ეყრდნობა ასევე ინტერვიუების და კითხვარის მეთოდით მიღებულ ინფორმაციას. ექსპერტული ინტერვიუს მთავარი მიზნის შესაბამისად, დაცული ტერიტორიების სააგენტოს თავმჯდომარესთან ინტერვიუმ გამოკვეთა ის ძირითადი ხედვა, რომელსაც სახელმწიფო სტრუქტურები ემყარებიან ეკოტურიზმის განვითარების პროცესში; სახელმწიფო ცდილობს მოახდინოს მსხვილი კერძო ბიზნესის შემოყვანა დაცულ ტერიტორიებზე, რათა მათ მიერ

განხორციელებულმა მსხვილმა ინვესტიციებმა მოახდინოს ვიზიტორთა რაოდენობის მატება, ამ უკანასკნელმა კი შემდგომში განაპირობოს მცირე და საშუალო ბიზნესის ეკოტურისტულ საქმიანობაში ჩართვის წახალისება.

ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის წარმომადგენელთან ინტერვიუმ გამოკვეთა ქვეყნის ხედვა და ეკოტურიზმის დარგის პრიორიტეტულობა. საინტერესოა, რომ GNTA ეკოტურიზმის განვითარებას სხვა ტურისტულ პროდუქტებთან ერთობლიობაში ხედავს და მას აგრო და ეთნო ელემენტებთან ერთობლიობაში განიხილავენ. კიდევ ერთი საინტერესო ხედვა, რასაც GNTA ეფუძნება არის ახალი ბაზრების ათვისების მიზნით, სხვადასხვა მასშტაბური ღონისძიებების მასპინძლობა. მსგავსი ღონისძიებები ხელს უწყობს ათიათასობით ვიზიტორის შემოსვლას ქვეყანაში, რაც თავის მხრივ, დიდ პოპულარობას, შემოსავლებს და ცნობადობას განაპირობებს.

მეორე მხრივ, უაღრესად საინტერესო ინფორმაციის მოპოვება შევძელით რუმინეთის ერთ-ერთი ეკოტურისტული კლასტერის მმართველი გუნდის წარმომადგენლებისგან. აღნიშნული ინფორმაცია მნიშვნელოვანი პროგნოზების გაკეთების საშუალებას გვაძლევს საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერის ანალოგიური პრინციპით განვითარების შემთხვევაში. ინტერვიუს შედეგები ცხადყოფს, რომ კლასტერში გაწევრიანების შემდეგ კომპანიები, სულ მცირე, აორმაგებენ მაინც შემოსავლებს, მომხმარებელთა რაოდენობა კი 2,5-ჯერ იზრდება. კლასტერებში გაერთიანების სურვილი ბიზნესების მხრიდან მზარდია, ბოლო 5 წელიწადში რაოდენობა 300%-ითაა გაზრდილი. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ კლასტერის წლიური ბრუნვა 3 მილიარდ ამერიკულ დოლარს აჭარბებს, რაც უთუოდ მიუთითებს მის უსაზღვრო ეკონომიკურ სარგებლიანობაზე.

ანკეტური კვლევით მიღებული შედეგები განაპირობებს იმ ფაქტის განმტკიცებას, რომ ეკოტურიზმის კლასტერის დაარსება საქართველოში აქტუალურია, ეკოტურიზმის სერვისის მიმწოდებლები კი აცნობიერებენ მისი მეშვეობით მიღებულ

სარგებელს და გამოხატავენ მზაობას ჩაერთონ დარგის კლასტერული პრინციპით განვითარებაში.

მიუხედავად კვლევის რელევანტურობისა საკვლევ საგანთან, უნდა აღინიშნოს ის შეზღუდვებიც, რაც დაკავშირებულია პასუხების ცდომილებასთან. მოცემული კვლევით ჩვენ განვაზოგადეთ ინფორმაცია და მივიღეთ წვდომა ძირითადი ეკოტურისტული არეალების და მის ირგვლივ არსებული ბიზნეს ოპერატორების შეხედულებების შესახებ, თუმცა, ცხადია, არსებობს შანსი, რომ აღნიშნული განზოგადება 100%-ით მართებული არ იყოს.

ზემოთაღნიშნულ სამეცნიერო შეხედულებებზე დაყრდნობით შეგვიძლია თამამად ვთქვათ, რომ კლასტერებსა და ქვეყნების კონკურენტუნარიანობას შორის პირდაპირპროპორციული კავშირია - ვითარდება კლასტერები, ვითარდება ქვეყნების კონკურენტუნარიანობა. თუმცა, ამ ფრიად მნიშვნელოვან პროცესში აუცილებელია ყურადღება მიექცეს დარგს, რომლის განვითარებისკენ ხდება ფინანსური თუ ადამიანური რესურსის მიმართვა. განვითარებისთვის არასწორად შერჩეული დარგი და სტრატეგიული ხედვის გარეშე ჩამოყალიბებული ბიზნეს კლასტერი ვერასოდეს ვერ გახდება დიდი ეკონომიკური გარდატეხის წინაპირობა.

განსჯა და მეცნიერული მიგნებები

აღნიშნული ნაშრომში მიმოვიხილეთ კლასტერების და ქვეყნების კონკურენტუნარიანობის თეორიული ასპექტები, ასევე მკვლევარების და პროფესორების შეხედულებები და მეცნიერული ნააზრევები მათი ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ. ინტერვიუების და ანკეტირების მეშვეობით გამოკვლეულ იქნა ეკოტურიზმის, როგორც კლასტერისთვის პოტენციური დარგის ანალიზი.

მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ მიუხედავად ქვეყანაში არსებული მწირი ქართულენოვანი ლიტერატურისა კლასტერების, ქვეყნების

კონკურენტუნარიანობის და ეკოტურიზმის შესახებ, აღნიშნული წლების განმავლობაში სადისერტაციო ნაშრომზე აქტიური მუშაობის მეშვეობით, შესაძლებელი გახდა დაგვესაბუთებინა საქართველოში კლასტერების განვითარების სასიცოცხლო როლი მისი კონკურენტუნარიანობის ამაღლებისთვის, ამასთან შემოგვეტანა ახალი ტერმინი „ეკოტურიზმის კლასტერი“ და გვესაუბრა მის, როგორც ქვეყნის კონკურენტუნარიანობის ამაღლების, უმნიშვნელოვანესად დიდ პოტენციალზე.

კვლევის შედეგებით ვლინდება საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერის, როგორც საქართველოს კონკურენტუნარიანობის განმსაზღვრელი მიმართულების, დაარსების მიზანშეწონილობა. გავანალიზეთ რა, თეორიული მასალები, ინტერვიუების და ანკეტირების შედეგები, შემუშავებულ იქნა საქართველოში ეკოტურიზმის კლასტერის მოდელი, რომელიც მოიცავს 12 საფეხურს: *პირველ ეტაპზე* უნდა გამოვლინდნენ პოტენციური დაფუძნებლები. საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერის შემთხვევაში, ეს სასურველია, იყოს დაცული ტერიტორიების სააგენტო ან ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაცია. *მეორე ეტაპზე* მოძიებულ უნდა იქნას სხვა დარგის ისეთი კლასტერები, რომელშიც აკუმულირებულია ცოდნა, გამოცდილება, ინვესტიციები. საქართველოს შემთხვევაში, ეკოტურისტული კლასტერები არ გვხვდება, თუმცა გამოცდილების გაზიარებისთვის, შეგვიძლია დავყვრდნოთ უკვე არსებულ, ავეჯის წარმოების კლასტერს და IT კლასტერს. *მესამე ეტაპზე* უნდა განხორციელდეს დარგის პირველადი მოკვლევა და სიტუაციური ანალიზი. ამ ეტაპზე სასურველია ხორციელდება დარგის მხოლოდ ზედაპირული მოკვლევა. მნიშვნელოვანია, შეფასდეს ეკოტურიზმის დარგის პოტენციალი, პოლიტიკური თუ სოციალური მდგომარეობა, დარგით საინტერესებული მხარეების ანალიზი და აღნიშნულის საფუძველზე შემუშავდეს პირველადი სამოქმედო გეგმა. *მეოთხე ეტაპზე* უნდა მოხდეს კლასტერის მმართველი ჯგუფის ფორმირება. საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერის მმართველობითი ფუნქცია, უმჯობესია, პირველ ეტაპზე, საკონსულტაციო კომპანიამ აიღოს თავის თავზე, ცხადია, ტურიზმის სექტორის წარმომადგენელთა აქტიური ჩართულობით. პირველ ეტაპზე

მმართველი გუნდი 7-15 ადამიანით უნდა დაფორმირდეს. სასურველია, რომ მმართველ გუნდში შედიოდნენ როგორც სახელმწიფო სტრუქტურების, ასევე კერძო ბიზნესის და სამეცნიერო წრის წარმომადგენლები. *მეხუთე ეტაპი* ხედვის ჩამოყალიბება და კლასტერის განვითარების მიმართულებების დასახვა. ამ ეტაპზე უნდა განისაზღვროს, თუ როგორ მოახდენს ეკოტურიზმის კლასტერი განვითარებას. რეკომენდირებულია, რომ აქცენტი გაკეთდეს მდგრად განვითარებასა და საქართველოს ეკოტურისტული დესტინაციების პოპულარიზაციაზე. აუცილებელია განისაზღვროს რაოდენობრივი ინდიკატორები. *მეექვსე საფეხურზე* მიზანშეწონილია სტრატეგიის დასახვა და მეხუთე საფეხურზე დასახული ხედვის მიღწევისთვის საჭირო ნაბიჯების იდენტიფიცირება. *მეშვიდე საფეხური* მოიცავს მოკლევადიანი, ტაქტიკური სამუშაო გეგმის შემუშავება. აღნიშნულ ეტაპზე უნდა განისაზღვროს ისეთი მოკლევადიანი ღონისძიებები, რომლებიც არ საჭიროებენ დიდ ფინანსურ რესურსებს და ამავდროულად იძლევიან სწრად პრაქტიკულ შედეგებს. *მერვე ეტაპზე* უნდა მოხდეს კლასტერის ფორმალურად დაფუძნება. უნდა განხორციელდეს ეკოტურიზმის კლასტერის ოფიციალურად დარეგისტრირება საჯარო რეესტრში. აღნიშნულმა შესაძლოა რამდენიმე სახის სამეწარმეო ფორმა მიიღოს, ეს შეიძლება იყოს შეზღუდული პასუხისმგებლობის საზოგადოება ან არასამეწარმეო (არაკომერციული) იურიდიული პირი. *მეცხრე საფეხური* - მას შემდეგ, რაც საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერი ოფიციალურად დაარსდება, დროა კლასტერის სიღრმისეული ანალიზი განხორციელდეს, რისთვისაც პროფესიონალი ანალიტიკოსების და დარგის ექსპერტების ჩართულობაა საჭირო. *მეათე საფეხური* მეცხრე საფეხურის შესაბამისად სტრატეგიის შემუშავებას ოფიციალურად გულისხმობს. თუ თავდაპირველ ეტაპზე მხოლოდ მოკლევადიანი ინიციატივების ფორმირება განხორციელდა, ამ ეტაპზე მნიშვნელოვანია, რომ ეკოტურიზმის კლასტერმა შეიმუშაოს გრძელვადიანი განვითარების სტრატეგია და სამოქმედო გეგმა. *მეთერთმეტე საფეხური* საერთაშორისო კავშირების ძიებას და რეგიონში არსებულ სხვა კლასტერებთან დაკავშირებას გულისხმობს. მას შემდეგ, რაც მოხდება ეკოტურიზმის კლასტერის ოფიციალურად ფორმირება და

შემუშავდება მისი განვითარების გრძელვადიანი გეგმა, აუცილებელია საჭირო კავშირების ფორმირება, რისი საუკეთესო გზა კი სხვა კლასტერებთან თანამშრომლობაა. *მეთორმეტე, ბოლო საფეხური გულისხმობს* გაზომვა და შეფასებას. მნიშვნელოვანია, რომ ყოველ ეტაპზე ხორციელდებოდეს კლასტერის ქმედებების სტრატეგიული გადახედვა და შეფასება, რათა დროულად მოხდეს ხარვეზების აღმოფხვრა და სტრატეგიის კორექტირება.

ცხადია, არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ კლასტერის ფორმირებას და მისი საწყისი ეტაპების განვითარებას გარკვეული ვადები და ბიუჯეტი ესაჭიროება. ვფიქრობ, რომ საქართველოს ეკოტურისტული კლასტერის იურიდიულად გაფორმებისა და აღნიშნული ეტაპების ეფექტურად შესრულებისათვის დაახლოებით, 2 წელი მაინც საჭიროა. ამასთან, შეუძლებელია რაიმე აქტივობების განსაზღვრა სახელმწიფო (ან სხვა) უწყების მხრიდან შესაბამისი ბიუჯეტის გამოყოფის გარეშე. საწყის ეტაპზე კლასტერის ნორმალური ფუნქციონირების დასაწყებად, სულ მცირე, 300,000 ლარის ინვესტიციის მობილიზება მაინც იქნება საჭირო. შემდეგ ეტაპზე შესაძლებელია დაინერგოს მცირე, სიმბოლური საწევრო გადასახადი, რომელიც მიზერულ კონტრობუციას შეიტანს კლასტერის განვითარებაში. აქვე მნიშვნელოვანია, რომ კლასტერის მმართველმა გუნდმა აქტიურად იმუშაოს ფონდების მოძიების, დონორთა ფინანსების მოპოვების და სპონსორების დაინტერესების საკითხებზე.

საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერის ფორმირების შემდეგ, მისი მომავლის განსაზღვრისათვის, აქტუალურია მოხდეს როგორც ძლიერი და სუსტი მხარეების, ასევე შესაძლებლობების და საფრთხეების იდენტიფიცირება. კვლევის შედეგებზე დაყრდნობით, გამოვლენილია ეკოტურიზმის კლასტერის მახასიათებლები, რაც დისერტაციაში წარმოდგენილია SWOT სახით. კვლევის შედეგები გვამღვეს ასევე საშუალებას, მოვახდინოთ საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერის შესაძლებლობების იდენტიფიცირება კონკურენტუნარიანობის ამაღლების კონტექსტში. ვეხებით რა, კონკურენტუნარიანობის საკითხს, აღნიშნულის ილუსტრირებისთვის ნაშრომში

გამოყენებულია პორტერის კონკურენტუნარიანობის „ალმასის მოდელი“.

ეკოტურისტული კლასტერების საერთაშორისო მაგალითების განხილვამ საინტერესო ფაქტი გამოკვეთა. დღეის მდგომარეობით, არ არსებობს ონლაინ საინფორმაციო პლატფორმა, რომელიც ეკოტურისტული კლასტერების და ზოგადად, კლასტერების ფინანსურ სარგებლიანობაზე მოახდენდა ინფორმაციის გასაჯაროვებას. არაერთი ორგანიზაციის თუ პრესის ჟურნალისტების მიერ გამოქვეყნებული ინფორმაციების მეშვეობით ცალსახად, ვრწმუნდებით კლასტერების პრაქტიკულ სარგებელზე, თუმცა, ფინანსური მაჩვენებლებით დადასტურებული საჯარო ინფორმაცია მნიშვნელოვანი იქნებოდა მკვლევართათვის, საჯარო და კერძო სტრუქტურების წარმომადგენლებისათვის, რათა მათ ეკოტურიზმის კლასტერების შესახებ ფუნდამენტური დასკვნების გაკეთება შესძლებოდათ. კლასტერების ეკონომიკური სარგებლიანობის სადემონსტრაციო მოდელის შემუშავებისთვის პირველ ეტაპს კლასტერ(ებ)ის შესახებ მონაცემთა ბაზის მოგროვება და საჯაროდ, ონლაინ სივრცეში დემონსტირება წარმოადგენს. აღნიშნულის უზრუნველსაყოფად, შესაძლებელია გამოყენებულ იქნას ისეთი ონლაინ პლატფორმები, როგორცაა მაგალითად ევროპის კლასტერთა თანამშრომლობის პლატფორმა. პლატფორმა აერთიანებს ინფორმაციას მსოფლიოს არაერთი ქვეყნის კლასტერების შესახებ, თავს უყრის მსოფლიოს 1000-ზე მეტ კლასტერს, ავრცელებს ინფორმაციას სიახლეებზე, ღონისძიებებზე, გრანტებზე. ევროპის კლასტერთა თანამშრომლობის პლატფორმას საკმაოდ საინტერესო ინტერფეისი და კლასტერების საძიებო სისტემა აქვს. აღნიშნულის ბაზაზე, სასურველი იქნებოდა თუ დაემატებოდა ფინანსური ინფორმაცია, ძირითადი ეკონომიკური მაჩვენებლები და კლასტერების ეკონომიკური სარგებლიანობა გახდებოდა მეტად გამჭვირვალე. კლასტერების ეკონომიკური სარგებლიანობის სადემონსტრაციო მოდელში ინფორმაცია წარმოდგენილი უნდა იყოს მაქსიმალურად მარტივი და გასაგები სახით. არსებობს არაერთი სახის ღია საინფორმაციო ბაზა (Open Data), რომლის მსგავსი შესაძლებელია გამოყენებულ იქნას ეკოტურისტული კლასტერ(ებ)ის მონაცემთა

ბაზის მოგროვებისა და საჯაროდ, ონლაინ სივრცეში დემონსტრირებისათვის. მაგალითისთვის, შესაძლებელია განხილულ იქნას, World Council City Data-ს (WCCD) საინფორმაციო პლატფორმა, რომელიც აერთიანებს კონკურენტუნარიანობის გონიერ (Smart) ინდიკატორებს. მართალია, აღნიშნული წარმოადგენს მსოფლიოს ქალაქების ძირითადი მიკროეკონომიკის მაჩვენებლების სადემონსტრაციო პლატფორმას, თუმცა, მოცემული პლატფორმის ნიმუში შესაძლებელია გაინტეგრირდეს www.clustercollaboration.eu პლატფორმასთან და WCCD-ს სადემონსტრაციო ვიზუალით მოახდინოს კლასტერების ფინანსური მაჩვენებლების ძირითადი ინდიკატორების საჯაროდ რეპრეზენტაცია. ამგვარად, კლასტერების ეკონომიკური სარგებლიანობის სადემონსტრაციო მოდელი მსოფლიო მნიშვნელობისაა, რადგან იგი არაერთ ქვეყანას კლასტერების წარმატების დემონსტრირებაში დაეხმარება.

ამრიგად, შეგვიძლია გადაჭრით ვთქვათ, რომ მოცემული ნაშრომის უდიდეს მიღწევას საქართველოსთვის ახალი ტერმინის „ეკოტურიზმის კლასტერის“ შემოღება და მისი დაარსების მოდელის შემუშავება წარმოადგენს. შესწავლილი და ფაქტებით დადასტურებულია ქვეყანაში მისი განუსაზღვრელი პოტენციალი, ხოლო თეორიული მასალებზე და ჩატარებულ ინტერვიუებზე დაყრდნობით კი შემდეგი პროგნოზის გაკეთების შესაძლებლობას გვაქვს: კლასტერის დაარსების შემთხვევაში, 2030 წლამდე მასში გაწევრიანებული ორგანიზაციების რაოდენობა 400-ს გადააჭარბებს, ხოლო მათი სერვისებით მოსარგებლეთა რიცხვი კი 3 მილიონს მიაღწევს; კლასტერში გაწევრიანებული კომპანიების, სულ მცირე, 25% შემოსავლების გაორგამებას ყოველწლიურად შეძლებენ. აქვე, კლასტერი იქნება არა მხოლოდ წევრ ბიზნესების განვითარებაზე ორიენტირებული, არამედ მმართველი გუნდის მიერ მოხდება ეროვნული დონის ინიციატივების შეთავაზება და განხორციელება: 2030 წლამდე კლასტერის ფარგლებში შესაძლებელია შეიქმნას, სულ მცირე, 3 ეკოტურისტული პროდუქტი, ასევე ინიცირება გაუკეთდეს, სულ მცირე, 1 საკანონმდებლო ინიციატივას ეკოტურიზმის განვითარების ხელშესაწყობად.

აღსანიშნავია, რომ მოცემული კვლევა ახალი კვლევის საგანს უდებს სათავეს და მომავალ თაობას საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერის განვითარების პერსპექტივების და მახასიათებლების მეცნიერულ დონეზე შესწავლისკენ მოუწოდებს. ასევე იმ ფაქტის გათვალისწინებით, რომ მსოფლიოში არ არსებობს პლატფორმა, რომელიც კლასტერების წარმატების დემონსტრირებას ფინანსურ მაჩვენებლებში ახდენს, ნაშრომში შემოთავაზებულია კლასტერების ეკონომიკური სარგებლიანობის სადემონსტრაციო მოდელი, რაც ასევე შემდგომი კვლევების ჩატარების და საკითხის ფუნდამენტურად შესწავლის საჭიროებას აყენებს დღის წესრიგში.

დასკვნა და რეკომენდაციები

მოცემული ნაშრომი დეტალურად აღწერს როგორც კლასტერებისა და ქვეყნების კონკურენტუნარიანობის ასპექტებს, ასევე ინტერვიუების და ანკეტირების მეშვეობით ახდენს ეკოტურიზმის, როგორც კლასტერისთვის პოტენციური დარგის ანალიზს. მიუხედავად იმისა, რომ თეორიული თუ პრაქტიკული ხასიათის ლიტერატურის თითქმის სრული უმრავლესობა კლასტერების მოდელის უპირატესობებზე მიუთითებს, დასტურდება, რომ კლასტერის ფაქტორები ჯერ კიდევ არ არის სრულყოფილად გამოკვლეული და კლასტერის ეტაპობრივი განვითარების ანალიზი არ არის დასრულებული. მოცემული კვლევის ფარგლებში მიღებული შედეგების ანალიზის საფუძველზე, კლასტერების და ქვეყნების კონკურენტუნარიანობის საკითხები შემდეგი სახით შეგვიძლია შევაჯამოთ:

1. მისი დაარსებისთანავე, კლასტერის განვითარების პერსპექტივა ადვილად გამოსაცნობია. ცხადია, არ არსებობს არანაირი გარანტია კლასტერი განვითარდება თუ არა, მაგრამ მნიშვნელოვანია, რომ როგორც კი პროცესი დაიწყება, მის შიგნით იგი ჯაჭვური რეაქციით განვითარდეს;
2. კლასტერების განვითარების პროცესში სამი მნიშვნელოვანი არეალი იმსახურებს განსაკუთრებულ ყურადღებას, ესენია:

ადგილობრივი კონკურენციის ინტენსივობა, ლოკაციის ზოგადი გარემო ახალი ბიზნესების ფორმირებისათვის, ფორმალური და არაფორმალური მექანიზმების ეფექტურობა კლასტერების მონაწილეთა თანამშრომლობისათვის;

3. ძალიან ბევრი კომპანია კლასტერის პირობებში ყალიბდება, რადგან ეს არის საუკეთესო პლატფორმა ინფორმაციაზე წვდომისთვის. ამასთან, კლასტერის პირობებში ბაზარზე შესვლის ბარიერები ძალიან დაბალია. მასში თავმოყრილია უამრავი აქტივი, უნარ-ჩვევები, საწარმოო მასალები, საჭირო კადრები და ა.შ.
4. კლასტერები ასრულებენ უმნიშვნელოვანეს როლს ცოდნის დაგროვების და ინოვაციების დანერგვის წახალისების კუთხით;
5. კლასტერი განსაკუთრებულად აძლიერებს რესურსების გამოყენების ეფექტიანობას;
6. კლასტერი ხელს უწყობს ისეთი ბიზნეს გარემოს ფორმირებას, რომელშიც ეკონომიკური კრიზისის მართვა და გაკონტროლება, ასეთის არსებობის შემთხვევაში, შედარებით მარტივია;
7. კლასტერების წარმატება დამოკიდებულია მის ფარგლებში ინოვაციების გენერირების დონეზე;
8. განვითარებადი კლასტერები მუდმივად ეძებენ ხალხს და იძებნენ კლასტერის განვითარებისთვის. მზარდი კლასტერები იზიდავენ გამოცდილ კადრებს მათთვის სხვადასხვა საინტერესო შესაძლებლობების შეთავაზების გზით. ინიციატივიანი ადამიანები კი, თავის მხრივ, მარტივად მიგრირებენ სხვადასხვა ლოკაციების კლასტერებში, რადგან მზარდი კლასტერი ნიშნავს მეტ შესაძლებლობებს;
9. კლასტერის ფორმირებას საშუალოდ 10 წელი მაინც სჭირდება;
10. კლასტერის ფორმირებას ძირითად შემთხვევაში, სახელმწიფო უწყებები ახდენენ, თუმცა შესაძლებელია, ის კერძო სექტორის მიერ დაარსდეს, ან ხელოვნურადაც წარმოიშვას;
11. კლასტერის წარმატებული ფუნქციონირებისათვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია კერძო და საჯარო სექტორის შორის თანამშრომლობის (PPP) სტიმულირება;
12. კლასტერები ძირითადად დამახასიათებელია განვითარებული ქვეყნებისთვის, რადგან, როგორც წესი, განვითარებად

ქვეყნებში, კლასტერებს მოწინავე ქვეყნებისგან განსხვავებული მიზნები აქვთ;

13. რაც უფრო ძლიერია კლასტერის უპირატესობები და მეტად მოთხოვნად პროდუქტსა და მომსახურებას ქმნის იგი, მით ნაკლებია საერთაშორისო ბაზარზე სიცოცხლისუნარიანი კონკურენტების რაოდენობა;
14. ქვეყნის მასშტაბი არ წარმოადგენს კონკურენტუნარიანობის განმსაზღვრელ აუცილებელ პირობას;
15. ქვეყნის კონკურენტუნარიანობა დამოკიდებულია მის მწარმოებლურობასა და ინოვაციების დანერგვის დონეზე;
16. ქვეყნების კონკურენტუნარიანობის ამალეება განსაკუთრებით დიდ სირთულეს წარმოადგენს განვითარებადი ქვეყნებისთვის, რომლებიც ჯერ კიდევ განვითარების სტრატეგიების ფორმირების პროცესში არიან და კლასტერები პრაქტიკაში დანერგილი ჯერ კიდევ არ აქვთ;

როგორც უკვე დასაბუთებულად ითქვა, კლასტერებსა და ქვეყნების კონკურენტუნარიანობას შორის პირდაპირპროპორციული კავშირია. თუ ქვეყანაში დარგები კლასტერული პრინციპით ვითარდება, იგი თავისთავად განაპირობებს ქვეყნების კონკურენტუნარიანობის ზრდას. თუმცა, ქვეყნებმა ზუსტად უნდა მოახდინონ მაღალი სარგებლის მქონე დარგების იდენტიფიცირება, რათა სწორად შერჩეული დარგის განვითარებით მოახდინოს ქვეყანამ ეკონომიკურ-სოციალური მდგომარეობის გაუმჯობესება.

ნაშრომში ასეთ პერსპექტიულ დარგად ეკოტურიზმი დასახელებული. შეგვიძლია დადასტურებით ვთქვათ, რომ ეკოტურიზმის დარგში ინვესტირება ბიზნეს სექტორის და შესაბამისად, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობას ერთიორად გააუმჯობესებს. კვლევების შედეგებზე დაყრდნობით, ეკოტურიზმის კლასტერების შესახებ შეგვიძლია შემდეგი დასკვნები გამოვიტანოთ:

1. ეკოტურიზმის მთავარი არსი მდგომარეობს იმაში, რომ მისი მეშვეობით უნდა განხორციელდეს ადგილობრივად მცხოვრები მოსახლეობის კეთილდღეობის გაუმჯობესების ხელშეწყობა;

2. ეკოტურიზმი უმეტეს შემთხვევაში, მაღალმთიან, ნაკლებად განვითარებულ რეგიონებში მოგზაურობას გულისხმობს;
3. მდგრადი ეკოტურიზმისთვის აუცილებელია გარემოს დაცვა და ბიზნესის განვითარებას შორის ოქროს შუალედის პოვნა.
4. ეკოტურიზმის განვითარება მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული ქვეყნის ინფრასტრუქტურულ მოწყობაზე, რადგან იგი უზრუნველყოფს მაღალმთიან რაიონებამდე მიღწევადობას და ტურისტული პროდუქტებისადმი ხელმისაწვდომობის გაზრდას;
5. ეკოტურისტების რაოდენობა მსოფლიოში ყოველწლიურად დაახლოებით 30%-ით იზრდება, ეკოტურიზმის გზით გაწეული დანახარჯები კი ტურიზმის სექტორში გაწეული დანახარჯების დაახლოებით 7%-ს შეადგენს;
6. ეკოტურიზმის განვითარება მით უფრო მნიშვნელოვანია, რომ აღნიშნულ დარგში მცირე და საშუალო ბიზნესების წილი დიდია.
7. დღესდღეისობით, „ეკოტურისტული ბიზნესის“ სტატუსით არცერთი კერძო კომპანია არ სარგებლობს ქვეყანაში. კანონმდებლობის თანახმად, აღნიშნული კომპანიები იგივე სამეწარმეო ფორმით არიან დარეგისტრირებულნი, როგორც ნებისმიერი MICE ტურიზმის წარმომადგენელი ბიზნესი. სასურველია, ნაშრომში მოყვანილი კრიტერიუმების და მსოფლიო ქვეყნების პრაქტიკის გათვალისწინებით, საქართველოშიც მოხდეს, ეკოტურისტული ბიზნესის იურიდიული სტატუსის თუ არა, ე.წ. „იარლიყის“ მინიჭება მაინც, რაც მისცემს ბიზნესებს საშუალებას, ისარგებლონ გარემოსდაცვითი სტატუსით და იქონიონ წვდომა საგადასახადო შეღავათებზე;
8. ბოლო ტენდენციით, საქართველო ავსტრალიური მოდელისთვის დამახასიათებელი ნიშანთვისებებით ხასიათდება, რაც გულისხმობს, რომ ქვეყანა მის ლანდშაფტებს განიხილვას, როგორც ეკოტურიზმის განვითარების ძირითად მექანიზმს, სადაც აღნიშნული ლანდშაფტების წყალობით, შესაძლებელია ადგილობრივი მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესება და კეთილდღეობის შექმნა, ვიზიტორთა კმაყოფილების შექმნა;

9. საქართველოში, ისევე როგორც მთელ მსოფლიოში ეკოტურიზმის ძირითად დესტინაციებს ეროვნული პარკები და სხვა დაცული ტერიტორიები წარმოადგენენ.
10. დაცული ტერიტორიების უცხო ქვეყნის ვიზიტორების და საქართველოს საერთაშორისო ვიზიტორების მონაცემების შედარებითი ანალიზის საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ქვეყანაში ჩამოსული ვიზიტორების 6% დაცულ ტერიტორიებს სტუმრობს. რესურსების გათვალისწინებით კი საქართველოს დაცულ ტერიტორიებს აქვს პოტენციალი, უმასპინძლოს გაცილებით მეტს;
11. სახელმწიფო ცდილობს მოახდინოს მსხვილი კერძო ბიზნესის შემოყვანა საქართველოს დაცულ ტერიტორიებზე, რათა მათ მიერ განხორციელებულმა მსხვილმა ინვესტიციებმა განაპირობოს ვიზიტორთა რაოდენობის მატება, ამ უკანასკნელმა კი შემდგომში მცირე და საშუალო ბიზნესის ეკოტურისტულ საქმიანობაში ჩართვის წახალისებას შეუწყოს ხელი;
12. გამოიკვეთა დაცულ ტერიტორიებზე ისეთი ეკოტურისტული სერვისები, რომლებიც საქართველოში ჯერ თითქმის არ არის დანერგილი, მსოფლიო ბაზარზე კი მასზე მოთხოვნა დიდია, ესენია: ფრინველებზე დაკვირვება, საწყალოსნო აქტივობები (ჯომარდობა, კაიაკინგი, კანიონინგი და სხვა), ლაშქრობა, საცხენოსნო ტურები და სხვა.
13. ბუნებაში მოგზაურობის პარალელურად, ეკოტურისტებისთვის საინტერესოა აგროტურიზმი და ეთნოკულტურული ელემენტები;
14. საქართველოში ეკოტურიზმის განვითარებისათვის გამოიკვეთა, რომ აუცილებელია ეკოტურისტული პროდუქტების დივერსიფიცირება და შესაბამისი სურვილების და საჭიროებების მქონე ვიზიტორებისთვის სპეფიციკური პროდუქტების შეთავაზება;
15. გამოიკვეთა ქვეყნის ხედვა, რომ მაღალი ტურისტული პოტენციალის არსებობის ფონზე, საქართველოსთვის ამ ეტაპზე მნიშვნელოვანია, სხვადასხვა მასშტაბური ღონისძიებების მასპინძლობა, რაც ხელს უწყობს ათიათასობით ვიზიტორის შემოსვლას ქვეყანაში;

16. საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერის დაარსების ინიცირება სახელმწიფო სტრუქტურების მიერ უნდა განხორციელდეს;
17. საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერის მმართველობითი ფუნქცია, უმჯობესია, პირველ ეტაპზე, საკონსულტაციო კომპანიამ აიღოს თავის თავზე, ცხადია, ტურიზმის სექტორის წარმომადგენელთა აქტიური ჩართულობით;
18. ეკოტურიზმის კლასტერის დაარსებას საქართველოში დაახლოებით 2 წელი მაინც სჭირდება, საჭირო ფინანსური რესურსის არსებობის შემთხვევაში;
19. ეკოტურიზმის კლასტერის დაარსების შემთხვევაში, პირველ ათ წელიწადში მოსალოდნელია კლასტერში კომპანიათა რაოდენობის 400-მდე მიღწევა, ეკო-ვიზიტორთა რაოდენობის კი, 3 მილიონამდე გაზრდა;
20. ჩატარებული ანკეტური გამოკითხვის მეშვეობით დადასტურდა დაცული ტერიტორიების ირგვლივ ეკოტურისტულ ბიზნესებში ჩართული მოსახლეობის მზაობა, გადადგან ქმედითი ნაბიჯები და ითანამშრომლონ სხვადასხვა კომპანიებთან, ეკოტურისტული კლასტერის შიგნით;
21. ეკოტურისტული კლასტერისთვის მნიშვნელოვან ფუნქციურ მახასიათებლად იქნა მიჩნეული ტერმინი „ownership“, რაც კლასტერის წევრების ერთსულოვნებას განაპირობებს და ეკოტურიზმის კლასტერის უდიდეს მოტოდ მიიჩნევა.

შეჯამების სახით, დასკვნები შემდეგი სახით შეგვიძლია ჩამოვაცალიბოთ:

- i. ფაქტებზე დაყრდნობით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ქვეყნების კონკურენტუნარიანობის ამაღლება კლასტერული პრინციპით განვითარებით მიიღწევა;
- ii. თუ ქვეყანაში დარგები კლასტერული პრინციპით ვითარდება, იგი უზრუნველყოფს მეტი კეთილდღეობის შექმნას ქვეყანაში;
- iii. კლასტერული პრინციპით განვითარებისთვის, ქვეყანამ, პირველ რიგში, უნდა მოახდინოს მაღალი ეკონომიკური პოტენციალის მქონე დარგების იდენტიფიცირება;

- iv. დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოსთვის ეკოტურიზმის დარგის მეტად განვითარება დიდი ეკონომიკური სარგებლის მომტანი იქნება;
- v. უნდა მოხდეს ეკოტურიზმის ხაზგასმით გამოყოფა ტურიზმის სხვა მიმართულებებისგან და მის განვითარებას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაეთმოს;
- vi. თუ ეკოტურიზმის განვითარებისთვის ჩამოყალიბდება საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერი, იგი აუცილებლად უზრუნველყოფს დარგში მოღვაწე ორგანიზაციების სარგებლიანობის გაზრდას და ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებას;
- vii. კვლევის შედეგები განაპირობებს იმ ფაქტის განმტკიცებას, რომ ეკოტურიზმის კლასტერის დაარსება საქართველოში აქტუალურია, სახელმწიფო და ადგილობრივი მოსახლეობა კი აცნობიერებს კლასტერის განვითარების როლს.

კვლევის შედეგები განაპირობებს იმ ფაქტის განმტკიცებას, რომ ეკოტურიზმის კლასტერის დაარსება საქართველოში აქტუალურია, სახელმწიფო და ადგილობრივი მოსახლეობა კი აცნობიერებს კლასტერის განვითარების როლს. იმისათვის, რათა ქვეყნებმა მიაღწიონ მაღალ კონკურენტუნარიანობას, მნიშვნელოვანია, რომ ისინი მუდმივად ავითარებდნენ კლასტერებს. კლასტერული პოლიტიკის გატარება უნდა იქცეს პრიორიტეტად ქვეყნისათვის და იგი შეტანილ უნდა იქნას ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიებში. ქვეყნის მუდმივი ზრდა-განვითარებისთვის აუცილებელია, რომ შეიქმნას მძაფრი კონკურენცია ქვეყნის შიგნით. მანამ, სანამ ქვეყანა კლასტერული პრინციპით დარგების განვითარებას მიჰყოფს ხელს აუცილებელია, რომ ძირფესვიანად მოხდეს ქვეყნის სტრატეგიული მნიშვნელობის დარგების იდენტიფიკაცია, შესწავლა, და მხოლოდ მას შემდეგ დაიწყოს კლასტერული პოლიტიკის გატარება.

დასტურდება, რომ საქართველოს რეალობის გათვალისწინებით, დღევანდელ ცხოვრებაში ქვეყანაში ეკოტურიზმის კლასტერის

განვითარებაზე ფიქრი რეალურია და წარმატებით განხორციელების დიდი შანსი აქვს, თუმცა მის ფორმირებისას წარმოშობილ დეტალებს სათანადო ყურადღება უნდა დაეთმოს.

მიზანშეწონილია, რომ კლასტერი იმართებოდეს მმართველი გუნდის მიერ, რომელიც პირველ რიგში, მოახდენს კლასტერის ადმინისტრირებას, ხოლო შემდგომ იზრუნებს მის განვითარებასა და კონკურენტუნარიანობის ამაღლებაზე. საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერის მმართველობითი ფუნქცია, უმჯობესია, პირველ ეტაპზე, საკონსულტაციო კომპანიამ აიღოს თავის თავზე, ცხადია, ტურიზმის სექტორის წარმომადგენელთა აქტიური ჩართულობით. პირველ ეტაპზე მმართველი გუნდი 7-15 ადამიანით უნდა დაფორმირდეს. მმართველი გუნდის ფუნქცია იქნება ასევე მის პოპულარიზაციაზე ზრუნვა და ფანდრაიზინგი, რათა ადმინისტრირების კუთხით კლასტერის მომავალს პრობლემა არ შეექმნას.

საქართველოს ეკოტურიზმის კლასტერის განხილვა უნდა მოხდეს სამიზნე ბაზრების მიხედვით: თუ ევროპის ბაზრისთვის ეკოტურიზმის კლასტერის მოთამაშეებმა აქტიურად უნდა იმუშაონ საქართველოს ბაზრის პოპულარიზაციაზე, ამერიკის და აზიის ქვეყნების შემთხვევაში, აუცილებელია აქტიური თანამშრომლობა სომხეთის და აზერბაიჯანის ეკოტურიზმის კლასტერებთან, რადგან ნაკლებად სავარაუდოა, რომ ამერიკელმა და აზიელმა ვიზიტორმა ათასობით კილომეტრი მხოლოდ იმისთვის იფრინოს, რომ ერთ ქვეყანას ეწვიოს მხოლოდ. როგორც წესი, ისინი სტუმრობენ სამხრეთ კავკასიას (საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი), ხშირ შემთხვევებში კი თურქეთსაც კი, მათ შორის. გამომდინარე იქიდან, რომ ეკოტურიზმი სწორედ ის დარგია, სადაც სოფლად მცხოვრებ მოსახლეობას დიდი როლი უკავია, დარგის განვითარებით შესაძლებელია მნიშვნელოვნად შეიცვალოს მოსახლეობის სოციალური და ეკონომიკური მდგომარეობა.

კიდევ ერთი უპირატესობა დარგისა არის ის, რომ ეკოტურიზმის განვითარებით, შემოსავლების გენერირება და ბრუნვა ძირითადად ქვეყნის შიგნით ხდება. ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ

ეკოტურისტული სერვისების მიწოდებით, უცხო ქვეყნის ვიზიტორების მიერ გაწეული დანახარჯები რეგიონშივე რჩება. შესაბამისად, ფულადი რესურსის ე.წ. „გაჟონვა“ ქვეყნის გარეთ ნაკლებად ხდება.

მოცემული კვლევით გამოიკვეთა დაცულ ტერიტორიებზე ისეთი ეკოტურისტული სერვისების საჭიროება, რომლებიც საქართველოში ჯერ თითქმის არ არის დანერგილი, მსოფლიო ბაზარზე კი მასზე მოთხოვნა დიდია. შესაბამისად, რეკომენდირებულია შესაბამისი სტრუქტურების თუ ტურისტული სააგენტოების მიერ შემუშავდეს ფრინველებზე დაკვირვების ტურები, დაიგეგმოს მეტი საწყალოსნო აქტივობები (ჯომარდობა, კაიაკინგი, კანიონინგი) სხვადასხვა ლოკაციებზე, მოეწყოს საცხენოსნო ტურები და სხვა. კვლევამ ცხადყო, რომ ბუნებაში მოგზაურობის პარალელურად, ეკოტურისტებისთვის საინტერესოა ასევე აგროტურიზმი და ეთნოკულტურული ელემენტები. სასურველია, რომ სახელმწიფო მხრიდან გაკეთდეს გარკვეული შეღავათები იმ ბიზნეს ოპერატორებისთვის, რომლებიც ეკოტურიზმის კლასტერში გაერთიანდებიან.

კვლევის შედეგები და ზემოთ მოცემული რეკომენდაციები რომ შევაჯამოთ, ვფიქრობთ, რომ საქართველომ დროა გადადგას ქმედითი ნაბიჯები და ხელი მიჰყოს მაღალი პოტენციალის მქონე დარგების იდენტიფიცირებას და მათში ინვესტირებას. აღნიშნული გზით, იგი ერთი მხრივ, მოახდენს მაღალშემოსავლიანი დარგების განვითარებას, მეორე მხრივ, კი უპასუხებს მსოფლიოს გლობალურ გამოწვევას - ქვეყნების კონკურენტუნარიანობას. ეკონომიკური პოლიტიკა მაშინაა გამართლებული და შედეგის მომტანი, თუ ის გრძელვადიან შედეგებზეა ორიენტირებული. პოზიტიურ შედეგებს ეკონომიკაში კი სწორედ კლასტერული პოლიტიკა უზრუნველყოფს.

Grigol Robakidze University

With the right of manuscript

Tamar Khakhishvili

Ecotourism cluster as an effective tool to enhance competitiveness
of Georgia

Educational programme: Business Administration

Thesis is presented for obtaining of the
PhD Degree in Business Administration

Abstract

Tbilisi

2021

30

Grigol Robakidze University

Thesis Supervisors:

Shota Saghrishvili, Doctor of Engineering, Professor

Murtaz Kvirkvaia, Academic Doctor of Economics, Professor

Kenneth Paul Charman, Doctor of Philosophy, Professor; Consultant

The date of the thesis defense will be published on the university website
www.gruni.edu.ge

The defense of the thesis will be held at the Certification-Experts' Committee of Business and Management School of Grigol Robakidze University

Thesis is accessible at the library of Grigol Robakidze University, Tbilisi, N3 Irina Enukidze (Agmashenebeli Alley 13th km)

Table of content

Introduction	33
Research relevance and the essence of the problem	33
Research objectives and tasks	33
Research hypothesis	34
Scientific Literature Review and Theoretical Context of the Study ..	35
Methodology and Research Description	38
Research Results	38
Scientific findings	42
Conclusions and recommendations	46

Introduction

Research relevance and the essence of the problem: Everyone unequivocally agrees that country competitiveness plays an extremely important role in economic development and prosperity of Georgia. States often make big mistakes in defining competitiveness strategies. Sometimes, development strategies do not clearly identify sectors and industries that could significantly contribute to country competitiveness.

The fact that clusters play a crucial role in raising the competitiveness of nations is no longer a novelty. Furthermore, the benefits obtained through clusters are limitless, once their potential is used properly. Consequently, the issue is inexhaustible and research into potential fields for the cluster should be an unfinished process. Against this background, the question remains relevant for this scientific study - is any cluster a key factor in increasing competitiveness? The essence of the problem lies on this. In many cases, countries are mistaken and focus on developing clusters that can bring smaller economic benefits compared to other clusters with higher potential. Consequently, the problem is related to wrong choices while setting the priorities for development.

The interdisciplinary approach to research may not be mentioned when talking about the paper. This approach is clearly demonstrated in the analysis of related and supporting industries for the research. In addition to researching the business sector and cluster development, it refers to country competitiveness, which partly interacts with political sciences, public administration, and governance. The interdisciplinarity of the work once again underlines the significance of the research topic and emphasizes the need for its in-depth study.

Research objectives and tasks: The objectives of the scientific research are: (1) against the backdrop of limited experience of cluster development in Georgia, a systematic study of the cluster development theory, identify possibilities of cluster development in Georgia for a defined sector; (2) Substantiate one of the priority sectors with great potential for economic development and competitiveness of Georgia - the potential of

ecotourism, identify actions for its development on the example of other countries in the world; (3) Meet the preconditions for initiating the formation of the ecotourism cluster and make practical recommendations for its establishment.

To achieve the goals mentioned above, the main tasks are: (1) generalization of the theoretical base and analysis of one of the main mechanisms for increasing the competitiveness of countries - cluster models, emphasizing their role; (2) study of the potential of ecotourism of Georgia at the scientific level; (3) review examples of foreign ecotourism clusters; (4) assess the readiness of the ecotourism market if they are ready and willing for cluster establishment; (5) reveal the peculiarities of the Georgian ecotourism cluster in the conditions of innovative processes.

Research hypothesis: The work presents assumptions that serve to test the following hypothesis:

- country of Georgia should develop with a cluster approach, once it is oriented on increasing its competitiveness at the international level;
- development of the country according to cluster principle ensures the improvement of economic situation and the creation of prosperity in the country;
- it is important for the country to identify new fields with high economic potential and develop them with cluster principle;
- the field with high economic potential in Georgia is ecotourism;
- to increase productivity and ensure competitiveness of Georgia, establishment of the ecotourism cluster is necessary. Public and private organizations should demonstrate an exemplary case of networking and based on “snowball” effect increase economic benefits.

Scientific Literature Review and Theoretical Context of the Study

The paper contains scientific materials of experts and researchers who are recognized worldwide for their work relating to research topic.

We will start talking about clusters with its classic definition. Renowned American economist Michael Porter defines a cluster as a group of companies, suppliers, firms from related and supporting industries that are grouped around a specified field. Companies cooperate within the cluster, however, in some cases, they are also competitors of each other. The economist believes that the existence of clusters is typical for advanced countries and considers it a vital ingredient of economic development, although he does not rule out that clusters may also exist in relatively small industries and developing countries. The cluster is located in a specific geographical area, but is not limited to any city or country. Michael Porter agrees with some economists who believe that while identifying the participants of the cluster, first large companies are taken over and then the firms associated with them are connected on a vertical and horizontal basis.

Idea of Professor Michael Porter is also supported by Economist Paul Krugman, who likens the clusters to economic agglomerations and proposes a "center-periphery" model. An interesting discussion around the cluster is also offered by Professor Christian Kettels, who notes that the cluster does not appear or disappear in a night. Research of Ketels shows that clusters take several years to form, and in many cases even decades. Famous economist of XIX-XX century Alfred Marshall uses the term "industrial area" to describe the cluster. The cluster model described by Marshall is slightly different from the Porter model. Interesting information about the formation and development of clusters is provided by Professor Anna Markuzen. In her work Professor distinguishes four models of clusters. Anders Malmberg, Orhan Solvel and Ivo Zander came to idea of clusters after long-term studies of relationship between companies. They examined the relationships between firms and identified four models of firm agglomerations. Professor Ineza Gagnidze

calls the cluster a new way of looking at the national economy and stresses that it adds a new role for companies and governments in the process of achieving competitive advantage. In her paper Associate Professor Eka Sepashvili evaluates the importance of clusters immeasurably. She agrees with Professor Porter and adds that competition in the economies of advanced countries is based on the effectiveness of the application of knowledge and skills. Researcher Davit Darsavelidze draws attention to the fact that cluster theory is actively used in countries such as the United States, New Zealand, Germany, Japan, England, the Netherlands, Portugal, France, as well as developing countries: India, Brazil and others. Importantly, the theory is also actively used in the associations of countries or cities: the European Union (EU), the Eurocities Network of Cities (EUROCITIES), the World Bank, the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) and many others. According to researcher Merab Diasamidze, the cluster is associated with "a group of companies and organizations working on common issues, which operate in a specific field and are characterized by unity and / or complementarity of activities". In the article of Professor Larisa Korghanashvili we read that in modern life the sectoral approach of management has lost its relevance and has shifted to network management. Badri Gechbaia, Academic Doctor of Economics, in one of his articles identifies three main "centers" of cluster development, namely: North American, Western European and Asian.

An important part of the paper is devoted to the discussion of scientific information on the competitiveness of countries. Professor Stephen Garrell, founder of the Center for Global Competitiveness Research, sees competitiveness as the ability to manage countries and companies to create prosperity and benefit. According to the scientific vision of the researcher Merab Diasamidze, the competitiveness of the country is related to the efficient use of its resources and the increase of welfare of citizens. Ineza Gagnidze, Associate Professor of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, also shares the latter one's opinion. She speaks about close relationship between economic development and the competitiveness of countries, and links these processes to

globalization. Like Ineza Gagnidze, Leila Tsetskhladze also talks about globalization issues.

As the development of the ecotourism sector and the establishment of a cluster are supposed to increase the competitiveness of Georgia in the paper, an important part of the theoretical context of the paper refers to the review of scientific literature on ecotourism. The term "ecotourism" belongs to Mexican economist Hector Ceballos-Lascurain, when he used the term for the first time in 1983. Initially, Ceballos-Lascurain explained ecotourism as following: "Ecotourism is a travel in a natural, untouched areas for the specific purposes, in particular, for individual study of cases, nature landscapes, wild nature of plants and to admire animals and plants". Doctor of Geography Maia Bliadze recalls the beginnings of ecotourism and informs that even before 1983, before the concept of ecotourism was mentioned by Hector Ceballos-Lascurain in the scientific literature, the idea of ecotourism was implemented in the 1960s. Professor Malkhaz Gvinjilia believes that tourism is the most dynamic field of modern life, although it is not yet a high-income industry in Georgia. Merab Diasamidze recalls that for development of tourism sophisticated tourism infrastructure needs to exist. Manana Sekhniashvili also speaks about the need to improve infrastructure for the development of the sector. In online sources, it is possible to gather information about Hector Ceballos-Lascurain reports, where he estimates that 7% of the total tourism sector expenditure falls on the activities of nature-based tourism according to 1993. An interesting fact is also reported by the World Resources Institute, according to which, according to 1990 data, if the average growth rate of the tourism sector is 4% per year, "nature-based tourism" increases from 10 to 30 percent annually. A survey of tour operators in the Asia-Pacific region of Lindbergh in 1997 also showed a roughly similar growth trend, with an annual growth rate of 10-25%.

The research paper also discusses international examples of ecotourism clusters and the social and economic effects after their establishment.

Methodology and Research Description

Work on this scientific paper has been going on for about four years. During this period, the visit to the Harvard University, United States, took place for research purposes; about 150 national and international scientific literature, articles, reports, electronic pages of government agencies and international organizations has been carefully considered.

The paper is based on both qualitative and quantitative research methods, however, the main part of the research is performed using the qualitative research method due to the fact that this method is more effective in achieving the goals and objectives set in the dissertation. The methodological bases of the research are:

- i. Analysis of qualitative information - processing of theoretical material of a scientific nature on a logical, economic analysis, system-structural basis; an important role is played by the method of hypothesizing / processing / testing.
- ii. Expert interview method - 3 expert interviews were conducted with the representatives of Georgian state structures and the manager of one particular ecotourism cluster. The representative of the Georgian National Tourism Administration, Chairman of the Agency of Protected Areas of Georgia and a member of the management team of the Romanian Ecotourism Cluster were selected for expert interviews.
- iii. Survey method - To analyze the feasibility of the Georgian ecotourism sector and to determine the expediency of forming a cluster, our task was to understand professional opinion of the representatives of the strategic entities that play an important role in the development of ecotourism in the country.

Research Results

Discussion of the theoretical material allows us to freely say that this paper is the first attempt in Georgia to discuss the economic situation,

productivity, competitiveness, clusters and ecotourism in a scientific connection. These variables are seemingly independent of each other, but through their effective coordination it is possible to achieve the prosperity of countries and increased competitiveness. The paper reveals that these apparently independent variables are actually in significant interrelationships and underlie interesting processes.

Not possessing too many literature on the competitiveness of clusters and countries in Georgia, the study processed more than 120 sources, including half of them in foreign languages, citing the scientific opinions of more than 60 research professors, politicians or experts on research topics.

The studies highlighted the important role of the cluster in the development of small and medium businesses. Clusters are considered to be major sources of job creation especially in the SME sector.

Clusters have incalculable value, as it has been proved that they are a platform for knowledge accumulation, skills development and innovation introduction. It should be noted that clusters especially enhance the efficiency of using resources.

As evidenced by the works of scientists, the complete formation of the cluster takes at least 10 years or more and is quite a difficult process. It is difficult to say when the cluster reaches its maximum because its perfection is hardly predictable. It turns out that the cluster can maintain competitiveness for centuries. However, we must always remember that just as cluster development is not guaranteed, so it is never assured to maintain their competitiveness.

A review of international examples of ecotourism clusters has allowed us to see the clear picture: ecotourism clusters are developing successfully in the world, the number of clusters is growing, the number of businesses in the clusters themselves is raising. Information on their growth trends is available, however, statistics, financial achievements, forecasts and other information about ecotourism clusters, which would make its financial

efficiency even more credible, are not publicly available and we were only able to request it from the cluster governing bodies. Due to the fact that such information is extremely interesting and useful for making business forecasts, this fact indicates on the need to think about developing a demonstration model of economic viability of clusters.

Each subsection of the paper demonstrates that cluster formation and consequent development support bring benefits in many fields. In the case of Georgia, ecotourism is one of the unique values (if not the best), because the given direction of tourism is quite promising considering Georgia's biodiversity, landscapes and natural resources.

It should be noted that the ecotourism cluster has clearly defined goals and objectives. For successful functioning, it is important to have cooperation and trust between the public and private sectors, furthermore, each organization engaged in ecotourism must have a high sense of "ownership" towards nature and towards the ecotourism businesses itself.

For more specification of the potential for ecotourism cluster development in Georgia, the paper also relies on information obtained through interviews and questionnaires. In line with the main purpose of the expert interview, the conservation with the Chairman of the Agency of Protected Areas outlined the main vision on which state structures base their activities in the development process of ecotourism. The state is trying to bring large private businesses to the protected areas so that the large investments they make will increase the number of visitors, and the latter will further encourage the involvement of small and medium-sized businesses in ecotourism activities.

An interview with a representative of the National Tourism Administration outlined the country's vision and priorities in the field of ecotourism. Interestingly, GNTA sees the development of ecotourism in conjunction with other tourism products and considers it in parallel with agro and ethno elements. Another interesting fact on what GNTA is relying its vision is to host various large-scale events to attract new markets. Events like these facilitate the entry of tens of thousands of

visitors into the country, which in turn contributes to increased awareness and higher revenues.

On the other hand, we were able to obtain interesting information from the management team of one of the ecotourism clusters in Romania. This information allows us to make important predictions in case of development of Georgian ecotourism cluster on a similar principle. The results of the interview show that after joining the cluster, companies at least double their revenue, and the number of customers increases 2.5 times. The desire of businesses to unite in clusters is growing, the number has increased by 300% in the last 5 years. Also noteworthy is the fact that the annual turnover of the cluster exceeds 3 billion US dollars, which undoubtedly indicates on cluster's immense economic benefits.

The results of additional method for the research - survey confirms the fact that the establishment of an ecotourism cluster is relevant in Georgia, and ecotourism service providers are aware of the benefits gained through it and express readiness to engage in the development of the sector on a cluster basis.

Regardless of the relevance of the study methods, the limitations associated with the research should also be noted. In the present study, we have generalized information and gained access to the views of major ecotourism area and surrounding business operators, however, there is clearly a chance that this generalization may not be 100% correct.

Based on the above scientific views, we can boldly say that there is a direct proportional relationship between clusters and countries' competitiveness - clusters are developing, countries' competitiveness is developing. However, in this very important process, it is necessary to pay attention to the field, for the development of which financial or human resources are applied. Incorrectly chosen field for development and formation of business cluster without a strategic vision can never become a precondition for a great economic improvement.

Scientific findings

The paper reviewed theoretical aspects of countries' and clusters' competitiveness, as well as scientific opinions and thoughts of researchers and professors about their interdependence. Analysis of ecotourism as a potential field for the cluster was explored through interviews and surveys.

It is important to note that despite the scarcity of Georgian literature about clusters, competitiveness of countries and ecotourism, through active work on the dissertation over the years has made it possible to substantiate the vital role of cluster development in Georgia on enhancing country competitiveness. On the other hand, we made it possible to initiate new term for Georgia "ecotourism cluster" and freely talk about its vast potential.

The results of the research prove the expediency of establishing Georgian ecotourism cluster. Having analyzed the theoretical materials, the results of interviews and surveys, below is the model of ecotourism cluster in Georgia: *at the first stage*, the potential founders should be identified. In the case of the Georgian Ecotourism Cluster, it is preferable to be the Agency of Protected Areas or the National Tourism Administration. *At the second stage*, clusters of other fields should be explored, in which knowledge, experience, investments are accumulated. In the case of Georgia, ecotourism clusters do not exist, however, for sharing experience, we can rely on existing furniture cluster and IT cluster. *At the third stage*, an initial survey and situational analysis of the field should be carried out. At this stage it is desirable to carry out only a superficial survey of the field. It is important to assess the potential of the ecotourism sector, the political or social situation, analyze the stakeholders in the field and develop an initial action plan. *The fourth step is* to form a cluster management group. It is better for the consulting company to take over the management function of the Georgian ecotourism cluster at the first stage, obviously with the active involvement of the representatives of the tourism sector. Initially, the management team should be formed with 7-15 people. It is desirable that the management team included

representatives of state structures, as well as private business and academia. *The fifth step is* to formulate a vision and set directions for cluster development. At this stage it must be determined how the ecotourism cluster will develop. It is recommended to focus on sustainable development and popularization of ecotourism destinations in Georgia. It is necessary to define quantitative indicators. *At the sixth step* it is advisable to formulate a strategy and identify the steps needed to achieve the vision set in the fifth step. *The seventh step* involves developing a short-term, tactical work plan. At this stage, short-term measures should be identified that do not require large financial resources and at the same time give immediate practical results. *The eighth step is* to formally establish the cluster. The ecotourism cluster must be officially registered in the public register. This can take several forms of entrepreneurship, be it a limited liability company or a non-profit (non-commercial) legal entity. *Step 9* - Once the Georgian Ecotourism Cluster is officially established, it is time to conduct an in-depth analysis of the cluster, which requires the involvement of professional analysts and experts of the field. *The tenth stage* implies strategy elaboration based on the outcomes of the 9th step. If at the initial stage only short-term initiatives were formed, at this stage it is important for the ecotourism cluster to develop a long-term development strategy and action plan. *The eleventh step* involves searching for international connections and connecting with other clusters in the region. Once the ecotourism cluster is formally formed and a long-term development plan is developed, it is necessary to form the necessary connections, the best way of which is to cooperate with other clusters. *Twelfth, the last step involves* measurement and evaluation. It is important to strategically review and evaluate the actions of the cluster at each stage in order to eliminate gaps and adjust the strategy in a timely manner.

Obviously, we must not forget that the formation of the cluster and the development of its initial stages requires certain deadlines and budgets. I think that at least 2 years are needed for the legal registration of the Georgian ecotourism cluster and the effective implementation of these stages. However, it is impossible to identify any activities without allocating a relevant budget from a state structures (or other). Initially, an

investment of at least GEL 300,000 will be required to start normal operation of the cluster. At a later stage it is possible to introduce a small, symbolic membership fee, which will make a meager contribution to the development of the cluster. It is also important that the cluster management team actively worked on fundraising, donor funding and sponsor interest attraction.

It is important to identify strong and weak sides, threats and opportunities after ecotourism cluster formation. Based on the results of the research, the characteristics of the ecotourism cluster are identified, which are presented in the dissertation in the form of SWOT. The results of the research also allow us to identify the capabilities of the Georgian ecotourism cluster in the context of increasing competitiveness. Once the context relates to the issue of competitiveness, Porter's "Diamond Model" of competitiveness is the best tool to be used for features' illustration.

A review of international examples of ecotourism clusters revealed an interesting fact. By now, there is no online information platform that would disclose information on the financial benefits of ecotourism clusters and clusters in general. Through information published by a number of organizations or press journalists, we are unequivocally convinced of the practical benefits of clusters. However, information indicating financial proves would be extremely important to draw fundamental conclusions. It would be useful for researchers, for public and private organizations. The first step in developing a demonstration model of the economic viability of clusters is to collect a database of clusters and demonstrate them publicly. To ensure this, online platforms such as the European Cluster Collaboration Platform could be used. The platform combines information about clusters in many countries of the world, brings together more than 1000 clusters of the world, spreads information about news, events, grants. European platform of cooperation possesses an interesting interface and clusters' search function. Based on this, it would be desirable if financial information were added, key economic indicators and the economic usefulness of the clusters would become more transparent. Information should be presented as simply and clearly as possible in a

demonstration model of the economic viability of clusters. There are many types of open databases, similar to which can be used to collect data and for its demonstration publicly, online. For example can be considered the World Council City Data (WCCD) information platform, which incorporates Smart Competitiveness Indicators. Although it is a platform for demonstration of major cities of the world, similar platform pattern could be merged with www.clustercollaboration.eu platform. Thus, the demonstration model of the economic viability of clusters is of global importance as it will help many countries to demonstrate the success of clusters.

Thus, we can say with certainty that the greatest achievement of this paper is the introduction of a new term "ecotourism cluster" for Georgia and the development of a model for its establishment. Its indefinite potential in the country has been studied and proven by facts. Furthermore, based on theoretical materials and interviews we can make the following predictions: if the cluster is established, by 2030 the number of member organizations will exceed 400; the number of users of their services will reach 3 million; at least 25% of companies that are members of the cluster will be able to double their revenue annually. Herewith, cluster will be not only oriented on member businesses development, but the management body will also work for initiating project ideas of national importance: at least, 3 of eco-products should be created until 2030; at least 1 legislative initiative needs to be facilitated for ecotourism cluster development.

It should be noted that this study is the subject of a new study and calls on the next generation to study the perspectives and characteristics of Georgian ecotourism cluster at the scientific level. Also considering the fact that there is no platform in the world that demonstrates the success of clusters in financial manner, the paper proposes a demonstration model of the economic viability of clusters, which also puts on the agenda the need for further research and fundamental study of the issue.

Conclusions and recommendations

This paper describes in detail the competitiveness aspects of clusters and countries, as well as analyzes ecotourism as a potential field for clusters through the method of interviews and surveys. Despite the fact that almost all existing theoretical or practical literature points out on the advantages of cluster models, it is confirmed that features of clusters have not yet been fully investigated. Based on the analysis of the results obtained in the present study, the competitiveness issues of clusters and countries can be summarized as follows:

1. Since its inception, the prospect of cluster development is easy to guess. Obviously, there is no guarantee that a cluster will develop or not, but it is important that as soon as the process begins, they will develop within a chain;
2. Three important areas in the development of clusters deserve special attention, namely: the intensity of local competition; general environment of locations for forming new businesses; the effectiveness of formal and informal mechanisms for the cooperation of cluster participants;
3. There are too many companies that are formed under cluster conditions as it is the best platform for accessing information. Furthermore, market entry barriers are very low under cluster conditions. It contains a lot of assets, skills, production materials, necessary staff, etc.
4. Clusters play an important role in encouraging the accumulation of knowledge and the introduction of innovation;
5. Cluster particularly enhances efficient use of resources;
6. The cluster facilitates the formation of a business environment in which the management and control of the economic crisis, if any, is relatively simple;
7. The success of clusters depends on the level of generation of innovations within it;
8. Emerging clusters are constantly looking for people and ideas for cluster development. Growing clusters attract experienced staff by offering them various exciting opportunities. Smart people, in turn,

easily migrate to clusters of different locations because a growing cluster means more opportunities;

9. Cluster formation takes at least 10 years;
10. Cluster formation is mainly carried out by government agencies, although it may be established by private sector or even can be artificially generated;
11. Stimulating private-public partnership (PPP) is vital to the successful operation of the cluster;
12. The clusters are typical for developed countries, because, as a rule, in developing countries the major priority is given to other substantial needs;
13. The stronger the advantages of the cluster, the less viable the competitors are in the international market;
14. Country area is not a prerequisite for competitiveness;
15. The country competitiveness depends on its productivity and the level of innovation;
16. Countries competitiveness improvement is especially difficult for developing countries, as they are still in the process of strategy formation and clusters are not still practically implemented;

As it has already been stressed, there is a direct proportional relationship between clusters and the competitiveness of countries. If the sectors in the country develop on a cluster basis, it mainly leads to an increase in the competitiveness of the countries. However, countries need to accurately identify high-yield sectors in order to improve the economic and social situation of the country through the development of a properly selected sector.

The paper names ecotourism as such a promising field. We can say with certainty that investing in the field of ecotourism will improve the socio-economic situation of the business sector and, consequently, the country. Based on the results of the research, we can draw the following conclusions about ecotourism clusters:

1. Ecotourism is a responsible journey;

2. Ecotourism takes place when tourism is carried out in nature for the purpose of travel;
3. The main essence of ecotourism is that it should support the improvement of the welfare of local communities;
4. Ecotourism in most cases involves traveling to the highlands, in less developed regions;
5. For sustainable development of ecotourism, it is necessary to find a golden interval between environmental protection and business development;
6. The development of ecotourism is significantly dependent on the infrastructural arrangement of the country, as it provides access to highland areas and increases access to tourism products;
7. The number of ecotourists in the world is growing by about 30% annually, and spending through ecotourism accounts for about 7% of total spending in the tourism sector;
8. The development of ecotourism is even more important as it gives prosperity to SMES, which retain the major part in the clusters;
9. At present, private companies do not enjoy the status of "ecotourism business" in the country. By law, these companies are registered in the same entrepreneurial form as any MICE tourism business. It is desirable to take international practice into force, thus, to give legal status, or at least a formal label of ecotourism business that will allow businesses to enjoy environmental status and access tax exemptions;
10. According to the latest trend, Georgia is characterized by features characteristic of the Australian model, which means that the country views its landscapes as a key mechanism for the development of ecotourism, where, thanks to these landscapes, it is possible to improve the socio-economic situation of locals and create prosperity;
11. National parks and other protected areas are the main ecotourism destinations in Georgia, as well as in all around the world;
12. Based on the comparative analysis of the data of foreign visitors to protected areas and international visitors to Georgia, we can conclude that 6% of visitors to the country visit protected areas. Given the resources, the protected areas of Georgia have the potential to host much more;

13. The state is trying to bring large private businesses to the protected areas of Georgia, so that their large investments will increase the number of visitors, and the latter will encourage the involvement of small and medium-sized businesses in ecotourism;
14. Different ecotourism services can be existed at protected areas, which are not yet totally introduced in Georgia, and the demand for them in the world market is high. They are birdwatching, water sports (rafting, kayaking, canyoning, etc.), hiking, horseback riding, etc;
15. Along with nature trips, agritourism and ethnocultural elements are of interest to ecotourists;
16. For the development of ecotourism in Georgia, it was stated that it is necessary to diversify ecotourism products and offer specific products to visitors with relevant desires and needs;
17. The country vision was expressed that at this stage it is important for Georgia to host various large-scale events, which will facilitate the entry of tens of thousands of visitors to the country;
18. The establishment of the Georgian ecotourism cluster should be initiated by state structures;
19. Initially, management function of the Georgian ecotourism cluster should be taken over by the consulting company, obviously with active involvement of the representatives of the tourism sector;
20. Establishing an ecotourism cluster in Georgia will take at least 2 years, if the necessary financial resources are available;
21. With the establishment of an ecotourism cluster, the number of companies within the cluster is expected to reach 400 in the first ten years; the number of eco-visitors will increase to 3 million;
22. The survey conducted confirmed the willingness of the population involved in ecotourism businesses around protected areas to take effective steps and cooperate with various companies within the ecotourism cluster;
23. The term "ownership" was considered as an important functional characteristic for the ecotourism cluster. It leads to the unanimity of the cluster members and is considered to be the biggest motto of the ecotourism cluster.

The conclusions can be summarized as follows:

- i. Based on the facts, we can say that increasing the competitiveness of countries is achieved through development on a cluster basis;
- ii. If the sectors in the country are developed on a cluster basis, it will ensure more prosperity in the country;
- iii. To develop on a cluster basis, the country must first identify areas with high economic potential;
- iv. it can be said that further development of the ecotourism sector will bring great economic benefits to Georgia;
- v. Ecotourism should be emphasized in isolation from other areas of tourism and special attention should be paid to its development;
- vi. If an ecotourism cluster is established for the development of ecotourism, it will inevitably ensure the increase of the profitability of the organizations working in the field and the improvement of the economic situation;

In addition, it should be noted that although the positive effects of ecotourism clusters on the world are visible, there is no information base where public information about their financial conditions would be available. The main principles and features of the demonstration model of economic viability of clusters were succinctly set out in the findings, based on which, for more information transparency, it is desirable to create a software, information platform, which will gather all the public information on the financial achievements of the clusters, statistical information, etc.

In order for countries to achieve high competitiveness, it is important that they constantly developed clusters. The implementation of cluster policy should become a priority for the country and it should be included in the country's economic development strategies. For the constant growth and development, it is necessary to create fierce competition within the country. Before a nation develops sectors on a cluster basis, it is essential to thoroughly identify, study, and only then begin to pursue cluster policies.

It is confirmed that in today's life thinking about the development of ecotourism cluster is realistic, considering the reality of Georgia.

Furthermore, it has a great chance of successful implementation, however, the details arised during its formation should be given due attention.

It is advisable for the cluster to be managed by a management team, which will first administer the cluster, and then take care of its development and competitiveness advancement. It is better for the consulting company to take over the management function of the Georgian ecotourism cluster at the first stage, obviously with the active involvement of the representatives of the tourism sector. In the first stage, the management team should be formed with 7-15 people. The function of the management team will also to support its promotion and fundraising, so that the future of the cluster in terms of administration will be taken care of.

Discussion of the ecotourism cluster of Georgia should be made individually, according to the markets; eco-tourism cluster players should focus on promotion of Georgia, solely, for the European visitors, while for American and Asian potential visitors, Georgian ecotourism cluster needs to cooperate with partners from Armenia and Azerbaijan, because it is unlikely that the American and Asian visitors fly thousands of kilometers to visit one country only. As a rule, they visit the South Caucasus (Georgia, Armenia, Azerbaijan), and in many cases even Turkey, including them. Due to the fact that ecotourism is an area where the rural population plays a major role, the development of the sector can significantly change the social and economic situation of the villagers.

Another advantage of the industry is that with the development of ecotourism, revenue generation and turnover takes place mainly within the country. With the provision of ecotourism services by the local population, the costs incurred by foreign visitors remain in the region. Accordingly, the so-called "leakage" is not predicted outside the country.

This study revealed the need for ecotourism services in protected areas, which are not yet introduced in Georgia, and the demand for it in the world market is high. Therefore, it is recommended that relevant structures or travel agencies to develop bird watching tours, plan more water sports activities (rafting, kayaking, and canyoning) at various

locations, arrange horseback riding tours and more. Research has shown that in addition to nature trips, agritourism and ethnocultural elements are also of interest to ecotourists.

To summarize the results of the study and the recommendations mentioned above, it should be highlighted that it is time for Georgia to take effective steps to identify and invest in high-potential sectors. In this way, it will develop high-income industries, on the one hand, and it will meet the global challenge of the world - the competitiveness of countries, on the other hand. Economic policy is justified and effective only if it is focused on long-term results. Among the latter one and positive results in the economy are truly provided by cluster policy.